

Ewa Kuźma

LIKWIDACJA ANALFABETYZMU W POWIECIE TOMASZOWSKIM W LATACH 1945-1953

Państwo polskie po II wojnie światowej dążyło do głębokich zmian w strukturach oświaty i świadomości społeczeństwa. Nowy system polityczny i ideologiczny lansował hasło walki z analfabetyzmem. Swoich zwolenników szukał wśród warstw niewykształconych, dając im możliwość awansu społecznego i zawodowego.

Już 24 IX 1945 r. Inspektorat Szkolny w Tomaszowie Lubelskim na podstawie zarządzenia Ministerstwa Oświaty z 14 VII 1945 r. oraz Kuratorium Okręgu Szkolnego lubelskiego z 10 IX 1945 r., wydał okólnik w sprawie organizacji kursów początkowych dla zwalczania analfabetyzmu. Na jego mocy kierownicy szkół zostali zobowiązani do utworzenia w swoich obwodach kursów dla analfabetów i półanalfabetów do 45 roku życia. Naukę na kursach poza nauczycielami miały prowadzić pod kierunkiem kierownika, osoby nie posiadające przygotowania pedagogicznego. Kierownictwo szkół przeprowadziło zbiórkę funduszy na zakup książek i programów wydanych przez Instytut Oświaty Dorosłych, W tym okresie zezwolono na korzystanie z podręczników i programów opracowanych przed wojną. Samorządy gminne, organizacje społeczne, ugrupowania polityczne w swoich budżetach zapewniały odpowiednie środki finansowe na ten cel oraz lokale, opał i światło. Przy pomocy administracji miejskiej, gminnej i gromadzkiej przeprowadzono rejestrację analfabetów i półanalfabetów, a spisy przedłożono do 10 X 1945r. w Inspektoracie Szkolnym w Tomaszowie Lubelskim. Kursy odbywały się w godzinach wieczornych. Grupy liczyły od 10 do 30 osób i uczyły się 6-10 godzin tygodniowo. Całość programu realizowano w ciągu 3-4 miesięcy i składano egzamin sprawdzający¹.

¹ Archiwum Państwowe w Zamościu. Inspektorat Szkolny w Tomaszowie Lub. syg. 27, k. 32-33.

W latach 1946-1947 „Święto Oświaty” obchodzono pod hasłem likwidacji analfabetyzmu i propagowania czytelnictwa. W 1948 r. walkę z analfabetyzmem scentralizowały wojewódzkie i powiatowe Rady Społeczne do Zwalczania Analfabetyzmu, które miały liczbowo ująć ten problem w okręgu lubelskim, oraz zdobyć odpowiednie środki finansowe. W skład Wojewódzkiej Rady Społecznej do Zwalczania Analfabetyzmu weszli: Ludwik Czugała (WRN) jako przewodniczący, Stanisław Łopiński (TUR) zastępca przewodniczącego, Feliks Piłat (TUL) zastępca przewodniczącego, Zygmunt Domagała (OKZZ) sekretarz, Stanisław Kubas (ZMW „Wici”) zastępca sekretarza, Józef Sobieraj (ZNP) skarbnik². Masową akcją rozpoczęło „Święto Oświaty” w dniach 2-4 V 1948 r. Od jesieni uruchomiono kilkaset kursów i zorganizowano kształcenie zespołowe i indywidualne w każdej instytucji, oraz zakładzie pracy³. Pismem Ministerstwa Oświaty z 15 VI 1949 r. została rozwiązana Główna Rada Społeczna do Walki z Analfabetyzmem jako organ doradczy Ministerstwa Oświaty, a wszystkie agendy jej przejął Pełnomocnik Rządu do Walki z Analfabetyzmem. Dokonano formalnej likwidacji Wojewódzkich i Powiatowych Rad Społecznych do Zwalczania Analfabetyzmu natomiast fundusze, które posiadały przekazano Wojewódzkim i Powiatowym Pełnomocnikom do Walki z Analfabetyzmem⁴.

W Planie 6-letnim walka z analfabetyzmem była jednym z naczelných hasel propagandowych. Sytuacja międzynarodowa w tym czasie uległa znacznemu zaostrzeniu w związku z przedłużającą się od czerwca 1948 r. radziecką blokadą Berlina Zachodniego i podpisaniem 4 IV 1948 r. Paktu Północnoatlantyckiego. Jednocześnie kraje zachodnie ograniczyły inwestycje w państwach socjalistycznych, dlatego kwestia przyspieszenia gospodarczego stawała się coraz ważniejsza, lecz realizacja jej komplikowała się. W związku z planem budowy przemysłu ciężkiego kraj potrzebował do pracy fachowców.

W dniu 7 IV 1949 r. została wydana ustawa o likwidacji analfabetyzmu, który według ówczesnej propagandy był „spuścizną rządów burżuazyjnych i obszarńicznych”. Artykuł drugi precyzował ujęcie terminu analfabeta i półanalfabeta głosząc: „za analfabetów w rozumieniu niniejszej ustawy uważa się osoby nie umiejące czytać i pisać, za półanalfabetów - osoby posiadające umiejętność czytania, lecz nie umiejące pisać”⁵. Obowiązek nauki rozciągnięto na osoby do 50 roku życia, oraz ustanowiono powszechny obowiązek pełnienia społecznej służby w walce z analfabetyzmem. Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego 13 VIII 1949 r.

² APZ, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej Wydz. Oświaty Zamość, syg. 403, k. 26.

³ APZ, Powiatowa Rada Narodowa Zamość, syg. 72, k. 187.

⁴ APZ, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej Wydz. Oświaty Zamość, syg. 403, k. 61.

⁵ APZ, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej Wydz. Oświaty Zamość, syg. 403, k. 14.

w związku z koniecznością powołania w każdym powiecie 50 kursów poleciło odwołać z urlopów podinspektorów szkolnych do spraw oświaty dorosłych, kierowników powiatowych poradni świetlicowych i samokształceniowych. Pełnomocnicy powiatowi mieli zwołać Prezydium Gminnych i Miejskich Komisji Społecznych do Walki z Analfabetyzmem w celu organizacji 4-5 kursów w każdej gminie w sierpniu i trzy razy więcej w następnych miesiącach, tak aby zrealizować plan.

Jednocześnie na podstawie uchwały Głównej Komisji Społecznej do Walki z Analfabetyzmem 27 X 1949 r. Pełnomocnik Rządu do Walki z Analfabetyzmem Stefan Matuszewski 3 XI 1949 r. zarządził zorganizowanie w całym kraju „Tygodnia Walki z Analfabetyzmem” w dniach 11-18 XII 1949 r. Jego zadaniem było spopularyzowanie akcji wśród społeczeństwa i zrealizowanie planów odnośnie ilości kursów i zapewnienie im dobrej frekwencji⁷. Ministerstwo Oświaty 12 IX poleciło kuratoriom wykorzystanie w okresie „Tygodnia Walki z Analfabetyzmem” i kampanii jesienno-zimowej filmów niemych na kursach dla analfabetów. Zostały one przygotowane przez Dyрекcję Sieci Szkolnej i świetlicowej PP „Film Polski”. Każdy z nich miał być objaśniony przez prelegenta, który odczytując napisy wyjaśniające podkreślał wagę umiejętności czytania⁸. S. Matuszewski pismem z 25 XI polecił pełnomocnikom powiatowym udzielić wszelkiej pomocy inspektoratom w rozprowadzaniu materiałów propagandowych tak aby dotarły do gmin do 5 XII. Wśród nich były: plakaty, instrukcje, odezwy, książki, nalepki po 50 zł, 20 zł i 10 zł oraz seria dużych znaczków na kwestę uliczną. Pieniądze z ich rozprowadzenia i zbiórki ulicznej wpłacano do Banku Spółdzielczego w Tomaszowie Lubelskim z dopiskiem „Fundusz Tygodnia Walki z Analfabetyzmem”. W akcji tej Tomaszów zebrał 7732 zł, zaś do wyróżniających się gmin należały: Komarów 22 890 zł, Rachanie 9773 zł i Bełzec 7876 zł. W tym okresie w każdej gminie odbyły się posiedzenia rad narodowych z udziałem przedstawicieli organizacji polityczno — społecznych, którzy wygłosili referaty⁹.

Zgodnie z wytycznymi rządu, Wojewódzka Komisja Społeczna do Walki z Analfabetyzmem w Lublinie, podjęła uchwałę o wezwaniu województwa warszawskiego do współzawodnictwa w II etapie likwidacji analfabetyzmu. Delegaci województwa lubelskiego: Józef Steliga — Naczelnik Wydziału OiKD Kuratorium

⁶ APZ, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej Wydz. Oświaty Tomaszów Lub., syg. 582, k. 17.

⁷ APZ, Powiatowa Rada Narodowa, Zamość, syg. 83, k. 129.

⁸ APZ, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej Wydz. Oświaty Tomaszów Lub., syg. 582, k. 54-55.

⁹ APZ, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej Wydz. Oświaty Tomaszów Lub., syg. 465, k. 4-5, 11-28, 30-31 .

Okręgu Szkolnego Lubelskiego i Ludwik Czugała - Przewodniczący Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie zobowiązali się do 31 XII 1949 r. uruchomić 1350 kursów i 400 zespołów nauczania początkowego obejmując nimi 30 000 analfabetów i półanalfabetów, z których 24000 będzie stale uczestniczyć w zajęciach. Przedstawiciele województwa warszawskiego, Teodozja Kozakiewicz v-ce przewodnicząca Warszawskiej Wojewódzkiej Rady Narodowej i Edward Nożyński Referent Wydziału OiKD Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego podpisali zobowiązanie uruchomienia 2000 kursów i 500 zespołów nauczania początkowego obejmując nimi 50000 analfabetów i półanalfabetów, z których 40000 stale uczestniczyłoby w zajęciach. W celu podsumowania wyników komisje współzawodniczące miały zebrać się 14 II 1950 r., a podstawą do ustalenia wyników byłyby sprawozdania województw poparte danymi z poszczególnych powiatów¹⁰. W związku z tymi decyzjami, Ludwik Czugała zalecił zawieranie umów o współzawodnictwie w II etapie likwidacji analfabetyzmu na szczeblu powiatowym i gminnym. Każdy powiat miał jako minimum utworzyć 170 kursów¹¹. Komisja Współzawodnictwa w Akcji Zwalczenia Analfabetyzmu pomiędzy powiatami zamojskim i tomaszowskim w składzie: Steliga Józef przedstawiciel Pełnomocnika Wojewódzkiego do WA, Tront Józef przedstawiciel Powiatowej Komisji Społecznej do WA w Zamościu, i Kadler Eugeniusz przedstawiciel Powiatowej Komisji Społecznej do WA w Tomaszowie Lubelskim, ustaliła zobowiązania obu powiatów w okresie od 1 IX-31 X 1949 r. Zgodnie z zaleceniami Ludwika Czugały, Zamość deklarował utworzenie 170 kursów oraz 10 zespołów dla 2550 analfabetów, a ponadto 10 kursów i 5 zespołów ze 175 osobami, a zorganizowano 150 kursów oraz 10 zespołów z ogólną liczbą 2261 osób. Tomaszów planował zorganizować 170 kursów dla 2550 analfabetów zgodnie z wytycznymi i uruchomić 10 kursów dla 150 osób. Ostatecznie utworzył 58 kursów i objął nimi 1404 analfabetów, oprócz tego uruchomił 18 kursów dla 443 osób¹². Podobne umowy o współzawodnictwie zawarły Gminne Komisje Społeczne do Walki z Analfabetyzmem w Uhnowie i Tarnoszynie na posiedzeniu 10 X 1949 r. w siedzibie Powiatowej Rady Narodowej w Tomaszowie Lubelskim. Uhnów zdecydował się zorganizować 5 kursów z liczbą 108 analfabetów rozpoczynając pracę od 31 X i w okresie 5 miesięcy zlikwidować 90% zarejestrowanych w gminie analfabetów. Tarnoszyn planował utworzyć 4 kursy z liczbą 78 analfabetów, 3 zespoły z 19 osobami i 2 komplety z 9 osobami. Zajęcia przewidywano rozpocząć 31 X i również w ciągu 5 miesięcy doprowadzić do egzaminu

¹⁰ APZ, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej Wydz. Oświaty Zamość, sygn. 403, k. i 15.

¹¹ APZ, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej Wydz. Oświaty Zamość, sygn. 83, k. 131

¹² APZ, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej Wydz. Oświaty Tomaszów Lub., sygn. 454, k. 6.

90% zarejestrowanych analfabetów¹³. Rozróżnienie między zespołem, a kursem zostało dokładnie sprecyzowane w instrukcji Pełnomocnika Rządu do WA z 21 VI 1949 r. W myśl jej jako kurs rejestrowano grupę nauczania, która liczyła nie mniej niż 15 uczniów i realizowała program nauczania w wymiarze 240 godz. Jeżeli grupa nie spełniała jednego z tych warunków, rejestrowała się jako zespół. Zarówno uczący się w nich, jak i indywidualnie mieli te same uprawnienia do uzyskania świadectwa o wypełnieniu obowiązku nauki początkowej. Komisje gminne, miejskie i dzielnicowe były odpowiedzialne za rejestrację kursów i zespołów oraz prowadzenie dokumentacji¹⁴.

Inspektorat Szkolny w Tomaszowie w związku z rozpoczęciem roku szkolnego 1949/50 wydał okólnik nr 12 z 25 VIII, w którym zalecił wszystkim szkołom w powiecie przystąpienie do organizowania prac kulturalno-oświatowych z dorosłymi. Punktem honoru nauczycielstwa miało być hasło: „ani jednego analfabety w moim obwodzie szkolnym”. Aby zrealizować to zadanie, należało nie tylko uruchomić kursy, zespoły i nauczanie indywidualne, ale zapobiegając wtórnemu analfabetyzmowi tworzyć zespoły czytelnicze i samokształceniowe. Powstały one w świetlicach, a do pracy zachęcano osoby zdolne, przeszkolone w tym kierunku na specjalnym kursie. W miejscowościach, gdzie nie było świetlic proponowano wykorzystać sale lekcyjne¹⁵.

Bardzo ważną sprawą było szkolenie kadr mających walczyć z analfabetyzmem. Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego zgodnie z pismem Pełnomocnika Rządu do WA z 17 X 1949 r. poinformowało, że należy organizować konferencje dla: instruktorów pedagogicznych, nauczycieli społecznych i kierowników zespołów czytelniczych. Kredyty na szkolenie przekazano inspektoratom szkolnym w sierpniu i we wrześniu, a z powodu ograniczonych możliwości finansowych państwa polecono zwrócić się o pomoc do samorządów. Ponieważ nie wszystkie powiaty mogły zrealizować to polecenie we własnym zakresie, dlatego w Zamościu odbyły się przeszkolenia rejonowe, w których wziął udział powiat tomaszowski. Z każdej jego gminy wytypowano jednego nauczyciela o pełnych kwalifikacjach zawodowych w zakresie nauczania dorosłych. Zadaniem przeszkolonego na konferencji nauczyciela miała być: opieka nad całością prac metodyczno-dydaktycznych na kursach na terenie całej gminy, organizowanie odpraw gminnych dla zapoznania uczestników z zasadami nauczania dorosłych i postulatami wycho-

¹³ APZ, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej Wydz. Oświaty Tomaszów Lub., syg. 454, k. 2.

¹⁴ APZ, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej Wydz. Oświaty Tomaszów Lub., syg. 2, k. 7-9.

¹⁵ APZ, Inspektorat Szkolny Tomaszów Lub., syg. 27, k. 223.

wawczymi. Akcja ta trwała przez cały grudzień 1949r. Wykazy nauczycieli uczestniczących w niej przedłożono w Warszawie już 15 XI 1949 r.¹⁶

Jednocześnie podjęto starania, aby nauczycielom i uczniom zabezpieczyć odpowiednie materiały dydaktyczne, na polecenie Pełnomocnika Rządu do WA Stefana Matuszewskiego, redakcja tygodnika „Gromada” wydawała co dwa tygodnie wkładki pt. „Wiadomości ciekawe i pożyteczne”. Na ich treść, składały się: wiadomości o Polsce i świecie współczesnym, informacje o aktualnych wydarzeniach politycznych i gospodarczych, artykuły o odbudowie Warszawy¹⁷. Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego, zgodnie z zarządzeniem Ministerstwa Oświaty z 15 XII wysłało do Inspektoratu Szkolnego w Tomaszowie kwestionariusze organizacyjne oraz komplety następujących pozycji:

<i>Program kursów, zespołów nauczania początkowego</i>	14 egz.
<i>Biuletyn Pełnomocnika Rządu do WA nr 1</i>	28 egz.
J. Landy-Brzezińska <i>Elementarz „Start”</i>	14 egz.
J. Landy-Brzezińska <i>Uczymy czytać</i>	1 egz.
<i>Na trasie - czytanki poelementarzowe</i>	10 egz.
<i>Wytyczne programowe kursów metodycznych</i>	6 egz.
„Praca Oświatowa” kilka wybranych numerów	12 egz.

Materiały te inspektorat miał dostarczyć gminnym instruktorom pedagogicznym. Poza rozdziałem centralnym, Ministerstwo Oświaty zalecało, aby powiaty po zebraniu od samorządów gminnych list z zapotrzebowaniem, same kierowały zamówienia do TURiL w Warszawie lub zaopatrywały się w sklepach spółdzielni ZSCH.¹⁸ Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Tomaszowie 27 IX 1950 r., zawiadomiło Pełnomocnika Rządu do WA iż otrzymało 500 egz. od ZSCH, oraz zakupiło 334 egz. podręcznika *Start*. Z funduszy publicznych nabyło do bezpłatnego rozdania wśród najbiedniejszych uczniów podręczniki: *Start* - 150 egz., *Na trasie...* - 360 egz., *Uczymy czytać* - 390 egz. oraz *Arytmetyka*- 360 egz. Ponadto z prywatnych funduszy uczniów nabyto podręczniki: *Start* - 800 egz., *Na trasie* - 2200 egz., *Uczymy czytać* - 2320 egz. i *Arytmetyka* - 2200 egz.,¹⁹ W nauczaniu początkowym nauczyciele wykorzystywali nadawane od 1 IV 1949 r. przez Polskie

¹⁶ APZ, Powiatowej Rada Narodowa Zamość, syg. 83, k. 147-1A8.

¹⁷ APZ, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej Wydz. Oświaty Tomaszów Lub., syg. 582, k. 59.

¹⁸ APZ, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej Wydz. Oświaty Tomaszów Lub., syg. 582 k 33, 77.

¹⁹ APZ, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej Wydz. Oświaty Tomaszów Lub., syg. 583, k. 22.

Radio audycje, poświęcone zagadnieniom oświaty dorosłych ze szczególnym uwzględnieniem walki z analfabetyzmem²⁰.

W każdym zakładzie pracy, zgodnie z decyzją komisji Centralnych Związków Zawodowych Działu Kultury i Oświaty przy Komisji Kulturalno-Oświatowej powstała podkomisja do walki z analfabetyzmem składająca się z: delegata rady zakładowej, przedstawiciela partii, kierownika świetlicy lub biblioteki, przedstawiciela dyrekcji zakładu i aktywisty związkowego. Zadaniem jej była rejestracja analfabetów w zakładzie pracy, opieka nad słuchaczami, czuwanie nad ich frekwencją, współpraca z dyrekcją w celu stworzenia dogodnych warunków dla uczestników kursu, prowadzenie sprawozdawczości ze swej działalności, oraz utrzymanie kontaktów z zarządem związków i OK ZZ²¹.

Aby podkreślić wagę ustawy przyjętej przez sejm RP 7 w 1949 r., Pełnomocnik Rządu do Walki z Analfabetyzmem, okólnikiem z 27 III 1950 r. polecił przeprowadzenie pogadek uświadamiających doniosłość dostępu oświaty z podkreśleniem, iż obecnie na kursy uczęszcza 500 000, a w 1951 będzie 1 500 000 osób i problem analfabetyzmu w Polsce zostanie zlikwidowany. Materiały propagandowe do tej akcji zawarte były: w „Biuletynie Pełnomocnika Rządu do WA” nr 1 pt. *Prawo do oświaty* oraz wydawnictwach na *Tydzień Walki z Analfabetyzmem: Wszyscy na front walki z analfabetyzmem, Co młodzież o analfabetyzmie wiedzieć powinna*, Oprócz tego zalecano w prasie lokalnej zamieszczać artykuły na ten temat, a w radio nadawać audycje²².

„Tydzień Oświaty, Książki i Prasy” w dniach 1-7 V 1950 r. przebiegał pod hasłami: „Nauka i oświata buduje podstawy socjalizmu w Planie 6-letnim”, „Oświata, książka i prasa w walce o trwały pokój i socjalizm”. Na odcinku walki z analfabetyzmem przeprowadzono wówczas dodatkową rejestrację analfabetów, uroczyste egzaminy końcowe, nagradzano najlepszych nauczycieli i uczniów, oraz odbyły się sprawozdawcze zebrania rad narodowych dotyczące tego problemu, Także przystąpiono do organizowania kursów, zespołów i nauczania indywidualnego wchodzącego już w zakres kampanii wiosenno-letniej²³. Na podstawie pisma Pełnomocnika Rządu do WA z 7 VI 1950 r., Wydział Oświaty Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej zorganizował jednodniową wycieczkę do Warszawy dla najlepszych absolwentów nauczania początkowego. Z powiatu tomaszowskiego

²⁰ APZ, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej Wydz. Oświaty Zamość, syg. 403, k. 32. A PZ, Starostwo Powiatowe Tomaszów Lub., syg. 979, k. 77-78.

²¹ APZ, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej Wydz. Oświaty Zamość, syg. 404, k. 6; Powiatowa Rada Narodowa Zamość, syg. 84, k. 91.

²² APZ, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej Wydz. Oświaty Zamość, syg. 4(34 k. 8, 18-19,

wzięło w niej udział 25 osób²⁴. Związek Młodzieży Polskiej zainicjował w okresie 11 VI-31 VIII 1950 r. „Wakacyjny Czyn Młodzieżowy”, Mieli w nim wziąć udział także członkowie: ZAMP, PO SP, harcerze, oraz młodzież niezrzeszona. Celem jej było objęcie nauczaniem tych, którzy przerwali kursy z powodu trudności w opanowaniu materiału, obowiązków rodzinnych, wstydu, nieświadomości korzyści płynących z wykształcenia lub „uległości rozsiewanym plotkom wrogiej roboty przeciw Polsce Ludowej”.

Ministerstwo Oświaty w październiku 1950 r. ogłosiło rozpoczęcie kampanii jesienno-zimowej. Dlatego w tym okresie w szkołach rozpoczęto akcję uświadamiającą młodzież o celu walki z analfabetyzmem i jej osiągnięciach w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem zadań i rezultatów jej w najbliższym środowisku. W klasach starszych szkół podstawowych i w szkołach średnich, powstały zespoły opiekujące się małymi dziećmi, by wówczas ich matki mogły się uczyć. Młodzież ta miała też indywidualnie udzielać pomocy w nauce słabszym uczniom, oraz organizować imprezy kulturalno oświatowe jak: pogadanki, wieczory artystyczne, wystawy książek²⁶. Komisja Społeczna do Walki z Analfabetyzmem zorganizowała w dniach 22-29 X 1950 r. „Tydzień Walki z Analfabetyzmem”. W okólniku Kancelarii Rady Państwa z 6 X 1950 r. do wszystkich Prezydiów Rad Narodowych, czytamy:

„Celem «Tygodnia» jest zmobilizowanie całego społeczeństwa do aktywnego udziału w akcji walki z analfabetyzmem, zwłaszcza kampanii jesienno-zimowej 1950-1951. W okresie tym winno być zorganizowanych ponad 400 000 kursów i zespołów nauczania początkowego, na których uczyć się będzie ponad 600 000 analfabetów”.

Prezydium Rad Narodowych, na porządku swoich obrad stawiały referat zawierający ocenę dotychczasowych wyników i stan przygotowania do kampanii jesienno-zimowej; koreferat będący sprawozdaniem z: zaopatrzenia w podręczniki, ze stanu lokali, frekwencji uczniów, oceny nauczających, oraz plan pracy na rok 1951 uwzględniający rejestrację analfabetów, wizytację kursów i kontrolę wyników nauczania”.

²⁴ APZ, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej Wydz. Oświaty Tomaszów Lub., syg. 582, k. 144.

²⁵ APZ, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej Wydz. Oświaty Zamość, syg. 404, k. 35.

²⁶ APZ, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej Wydz. Oświaty Tomaszów Lub., syg. 582, k. 26.

²⁷ APZ, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej Wydz. Oświaty Tomaszów Lub., syg. 583, k. 25.

W celu zapobieżenia wtórnemu analfabetyzmowi, Ministerstwo Oświaty okólnikiem z 4 XII 1950 r., zaleciło kierownictwu wszystkich bibliotek otoczyć opieką wszystkich słuchaczy kursów nauczania początkowego. Kierownicy bibliotek na szczeblu powiatowym, mieli zwrócić się do Podinspektorów Walki z Analfabetyzmem lub Oświaty Dorosłych Wydziału Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w sprawie otrzymania imiennej listy z adresami absolwentów kursów. Celem tego przedsięwzięcia było ustalenie terminów wycieczki do miejscowej biblioteki oraz organizowanie dla nich wieczorów głośnego czytania i opowiadania książek. W związku z tym pismem, Wydział Oświaty Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie 27 II 1951 r., polecił wszystkim bibliotekom przygotowywać co miesiąc sprawozdania z werbowania absolwentów nauczania początkowego na stałych czytelników²⁸.

Na podstawie analiz prac i osiągnięć w zakresie walki z analfabetyzmem w powiecie, Wojewódzki Pełnomocnik do WA w Lublinie Ludwik Czugała, skierował 23 III 1950 r. pismo do Pełnomocnika Powiatowego WA w Tomaszowie, w którym żądał poprawienia frekwencji na kursach i doprowadzenia wszystkich ich uczestników do egzaminów oraz stwierdzał niedociągnięcia, tkwiące w:

- „ 1. W bardzo słabej aktywności powiatowych, gminnych, miejskich i gromadzkich Komisjach Społecznych do WA.
2. W braku ścisłego kontaktu i kontroli między Komisją Powiatową, a gminnymi i gromadzkimi komisjami.
3. Do walki z analfabetyzmem nie została włączona administracja na szczeblu powiatowym, gminnym, miast i gromad.
4. Do walki z analfabetyzmem nie zostały włączone instytucje społeczne, gospodarcze i związki zawodowe.
5. W braku odpowiedniego stanowiska rad narodowych, brak ich stałej opieki i nadzoru, i poczucia odpowiedzialności za podjętą pracę”²⁹

Według sprawozdania z walki z analfabetyzmem, w powiecie, w okresie 6 VI-22XII 1950 r. zarejestrowano 5741 analfabetów i półanalfabetów, a skierowano na kurs 3081 osób, ale przeszkolono tylko 497. Z planowanych na ten okres 170 kursów z 3000 uczestników, zorganizowano 58 kursów i objęło nimi 1034 osób. Z tego ZSCH utworzył 41 kursów, Liga Kobiet 14, Związki Zawodowe 3, a ZMP zgłosił listę kandydatów do indywidualnego nauczania. Słabą aktywność wykazały Gminne Komisje Społeczne WA w: Rachaniach, Kotlicach, Majdanie Sopockim, Pasiekach, Poturzynie, Tarnoszynie i Uchnowie, zaś na wyróżnienie zasłużyły

²⁸ APZ, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej Wydz. Oświaty Tomaszów Lub., syg. 553, k. 22, 46.

²⁹ APZ, Powiatowa Rada Narodowa Wydz. Oświaty Tomaszów Lub., syg. 31, k. 24.

komisje w: Tarnawatce, Bełzcu i Majdanie Górnym³⁰. Dla poprawienia wyników pracy w trzecim kwartale 1950 r. przeprowadzono reorganizację powiatowej, gminnych i gromadzkich Komisji Społecznych do WA. Pełnomocnik Powiatowy do WA, pismem z 26 IX 1950 r. mianował przewodniczących gminnych komisji, a oni przewodniczących gromadzkich komisji³¹. Mimo tych poczynań PPRN na posiedzeniu 14 XI 1950 r. stwierdziło, iż „dotychczasowe prace na odcinku walki z analfabetyzmem w powiecie tomaszowskim nie dały należytych efektów”. W tej sytuacji, mając na względzie ustawę z 7 IV 1949 r., podjęto uchwałę, na mocy której do porządku obrad plenarnych jako stały punkt wprowadzono walkę z analfabetyzmem, postanowiono uaktywnić działalność Powiatowej i Gminnych Komisji Społecznych do WA i zlecić jej członkom bezpośredni udział w akcji. Zwrócono uwagę, że przyczyną słabej frekwencji jest brak: odpowiednich izb lekcyjnych, opału i światła³². Na podstawie wizytacji egzaminów końcowych, Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego, stwierdziło, że na kursach nie przerobiono w całości materiału, szczególnie w części poelementarzewej słabo opanowano zadania rachunkowe i umiejętności czytania tekstów z czasopism oraz pisanie podań. Mimo tych dużych braków zamiast przekonywać ludzi do dalszej nauki dawano im świadectwa ukończenia kursu³³. Pełnomocnik Powiatowy do WA, Leon Krzaczek, na konferencji Gminnych Prezydów Komisji Społecznych do WA 4 X 1950 r. poinformował, że powiat tomaszowski zajął ostatnie miejsce w walce z analfabetyzmem w województwie lubelskim. W czasie kampanii jesienno-zimowej zorganizował 97 kursów i zespołów nauczania i objął nimi 264 osoby. Najwięcej absolwentów było w gminach: Tarnawatka 88 osób, Tyszowce 71, Krynice 64 zaś w gminach Tarnoszyn i Kotlice nie przeszkolono ani jednego analfabety, mimo że istniały kursy. W gromadach: Łaszczówka, Czartowczyk, Dęby i Kraczew zlikwidowano analfabetyzm³⁴.

Pełnomocnik Rządu do WA, pismem z 17 I 1951 r. polecił, aby cały kraj objęła akcja podejmowania zobowiązań całkowitego zlikwidowania analfabetyzmu w powiązaniu z datami ważnymi dla życia politycznego i społecznego kraju. Proponowane terminy to: 8 III - Międzynarodowy Dzień Kobiet, 1 V - Święto Klasy Robotniczej, 22 VII - Święto Odrodzenia Polski, 7 XI - 34 Rocznic Wielkiej

³⁰ APZ, Starostwo Powiatowe Tomaszów Lub., syg. 79, k. 58.

³¹ APZ, Starostwo Powiatowe Tomaszów Lub., syg. 79, k. 84.

³² APZ, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej Wydz. Oświaty Tomaszów Lub., syg. 145, k. 1,

³³ APZ, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej Wydz. Oświaty Zamość, syg. 404, k. 7.

³⁴ APZ, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej Wydz. Oświaty Tomaszów Lub., syg. 463, k. 13.

Rewolucji Październikowej, 21 XII — urodziny Stalina³⁵. W województwie lubelskim, uroczystości związane z zakończeniem likwidacji analfabetyzmu odbyły się 10 VI 1951 r. w Zamościu. Pełnomocnik Powiatowy do WA w Tomaszowie przybył na nie z grupą 20 wyróżniających się absolwentów nauczania początkowego i meldunkiem o stanie akcji w powiecie, który wręczył Ministrowi S. Matuszewskiemu. W Zamościu, meldunki o całkowitej likwidacji analfabetyzmu złożyły powiaty: biłgorajski, lubartowski, lubelski, łukowski i włodawski. Województwo lubelskie ostateczny meldunek o likwidacji analfabetyzmu złożyło 7 XI 1951 r.³⁶

Zarządzeniem z 16 VI 1951 r., Pełnomocnik Rządu do WA, wprowadził obowiązek pełnienia Służby Społecznej. Jej zadaniem było niedopuszczenie do wtórnego analfabetyzmu poprzez: organizowanie form dalszego kształcenia absolwentów nauki początkowej i umasowienia placówek kulturalno-oświatowych. Z dniem 31 XII 1951 r. zostały zlikwidowane w całym kraju stanowiska podinspektorów do walki z analfabetyzmem. Kontrola terenu przeprowadzona przez wizytatorów Ministerstwa Oświaty w okresie od stycznia do maja 1952 r., wykazała liczne niedociągnięcia: nie składano miesięcznych sprawozdań z wykonanych prac, nie otaczano opieką absolwentów i nie utrzymywano kontaktów z masowymi organizacjami społecznymi. Odpowiedzialnymi za ten stan rzeczy były Prezydya Wojewódzkich, Powiatowych i Miejskich Rad Narodowych, które nie kontrolowały wykonania zadań w terenie przez wizytatorów nauczania początkowego, instruktorów oświatowych i podinspektorów szkolnych Oświaty Dorosłych³⁸. Do 30 IV 1952 r. w powiecie tomaszowskim zakończyło pracę 10 kursów z 218 absolwentami na 48 czynnych, oraz uzyskano 450 absolwentów indywidualnego nauczania na 3656 objętych nim. Niemal wszystkie kontrolowane zespoły czytelnicze były nieczynne. Taka sytuacja spowodowała, iż na polecenie Pełnomocnika Rządu do WA, zarządy główne organizacji masowych i wydziały oświaty szczebla wojewódzkiego i powiatowego przeprowadziły planową akcję w zakresie nauczania początkowego i dobrego czytania wizytując placówki w terenie oraz dostarczając do miejscowej prasy i radiowęzłów informacje o przebiegu likwidacji resztek analfabetyzmu. Szczególnie popularyzowano przykłady awansu społecznego i zawodowego absol-

³⁵ APZ, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej Wyda. Oświaty Tomaszów Lub., syg. 581, k. 4.

³⁶ APZ, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej Wyda. Oświaty Tomaszów Lub., syg. 584, k. 68, 134,

³⁷ APZ, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej Wyda. Oświaty Zamość, syg. 30, k. 8.

³⁸ APZ, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej Wydz. Oświaty Tomaszów Lub., syg. 470, k. 21-22,

wentów nauczania początkowego, wyróżniano nauczycieli zawodowych i społecznych osiągających dobre wyniki nauczania. W powiecie tomaszowskim, już na początku 1953 r. rozpoczęto nauczanie początkowe i w marcu przystąpiło do egzaminu 163 osoby. Jednocześnie ZSCH i ZZNP zorganizowały nauczanie indywidualne dla 208 analfabetów. W tym okresie istniało 17 zespołów czytelniczych, w skład których wchodziło 232 osoby. W maju, w związku z obchodami „Tygodnia Oświaty, Książki i Prasy”, przeegzaminowano 371 osób, z których 291 uzyskało zaświadczenie o ukończeniu nauki początkowej, a pozostałym wyznaczono kolejny sprawdzian wiadomości na czerwiec³⁹. Minister Oświaty, W. Jarosiński, zarządził kontrolę rejestracji analfabetów na dni 29-31 maja 1953 r., w celu dokonania rewizji dotychczasowych odroczeń i zwolnień od obowiązku uczenia się. Rejestracja ta w województwie lubelskim poza Lublinem i Chełmem, które nie nadesłały sprawozdań, wykazała 455 analfabetów, ponadto 353 osobom cofnięto zwolnienia od nauki. W powiecie tomaszowskim wykazano tylko jednego analfabetę. W tej sytuacji wojewódzki Wydział Oświaty kazał przeprowadzić analizę dokumentacji szczególnie tam, gdzie nie ujawniono analfabetów, oraz zalecił zorganizować kursy do 31 XII 1953 r.⁴⁰

Walka z analfabetyzmem sprowadzała się do procesu kształtowania ludzkiej jednostki w duchu ideologii marksistowsko-leninowskiej. Elementarz, czytanki poelementarzowe oraz lektury zespołów czytelniczych były przepełnione tekstami propagandowymi i politycznymi. Samo pojęcie „walki z analfabetyzmem” wiązano z rzucaniem oszczerstw na rządy II Rzeczypospolitej, które jakoby nic nie robiły w kierunku oświaty społeczeństwa. W analfabetach, którzy poprzez awans społeczny i zawodowy mieli stać się nie tylko wykwalifikowanymi fachowcami, upatrywano przede wszystkim zwolenników zaistniałych przemian ustrojowych w Polsce. „Opieka” państwa nad tymi ludźmi stanowiła jeden ze środków realizacji onnipotentnej kontroli, kurateli i uzależnienia obywatela. Zamierzonym efektem tego stanu rzeczy była głęboka dezorientacja i frustracja aksjologiczna większości społeczeństwa. Organizowane „Tygodnie Walki z Analfabetyzmem”, akcje wiosenno-letnie, jesienno-zimowe, współzawodnictwo były instrumentem polityki kulturalnej, siłą napędową zmierzającą ku celom wyznaczonym przez rząd. Kwesty uliczne i sprzedaż materiałów propagandowych służyły finansowemu wsparciu

³⁹ APZ, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej Wydz. Oświaty Tomaszów Lub., syg. 470, k. 62, 95.

⁴⁰ APZ, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej Wydz. Oświaty Tomaszów Lub., syg. 470, k. 23, 28, 67.

akcji i stanowiły źródło dochodu dla państwa. Nauczyciele prowadzili nauczanie początkowe i zespoły dobrego czytania często nieodpłatnie. Do pracy tej angażowano także młodzież z różnych organizacji społecznych i politycznych. Rząd, nawet z tak wzniosłej idei, jak dostępność oświaty dla szerokich mas społecznych uczynił narzędzie manipulacji służące pozyskaniu bezwiednych i ślepa oddanych sobie zwolenników.

Summary

The Elimination of Illiteracy in Tomaszów Region between 1944 and 1953

The article presents the changes that had taken place in the structure of post — war education system using as an example Tomaszów region. It explains the way in which the communist's slogan „We fight illiteracy” was used to gain support for the new ruling party. Deliberately chosen educational texts were gloryfying USSR and condemning the pre-war Poland. The article presents also difficulties that regional authorities had with putting government instructions into practice. All the work undertaken was aimed on aksjological desorientation and frustration of the society.